

UOT 581.1

İBRAHİM HƏSƏNOV

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASI ƏRAZİSİNDƏ YAYILAN BƏDRƏNC CİNSİNƏ (*MELISSA L.*) DAXİL OLAN DƏRMAN BƏDRƏNCİ (*MELISSA OFFISINALIS L.*) NÖVÜNÜN TİBBİ FAYDALARI HAQQINDA

Məqalədə Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində yayılan Bədrənc bitkisinin biomorfoloji, ekoloji xarakteristikası, areal tipləri, elmi və xalq təbabətində istifadə imkanlarından bəhs edilir. Bundan başqa bu bitkinin çiçəkləmə, meyvəvermə vaxtları göstərilməklə, tərkibindəki bioloji aktiv birləşmələrdən müxtəlif dərmanların hazırlanması və xəstəliklərdə istifadəsi göstərilmişdir. Aşkar edilmişdir ki, bitkinin tərkibində flavonoidlər, seskiterpenlər, heranilasetat, askorbin turşusu və antihistamin maddələri vardır. Dərman bədrənci bitkisinin yarpaqlarının etanol, heksan və turşulaşdırılmış etanol ekstraktlarına Cu^{2+} ionu ilə təsir etməklə rəng dəyişikliyi öyrənilmiş, etanol və turşulaşdırılmış etanol ekstraktlarında dayanıqlı (dəyişilməyən) yaşıl rəng müşahidə olunmuşdur. Fitokimyəvi tədqiqat zamanı spektrlər Hitachi U-2900 UV-VIS spektrofotometr vasitəsilə 200-700 nm dalğa uzunluğunda çəkilərək tədqiq edilmişdir. Nəticəyə əsasən dərman bədrənci bitkisi yarpaqlarında timol, karvakrol, heranilasetat, askorbin turşusu, antihistamin və aşı maddələrinin olduğu müəyyən edilmişdir.

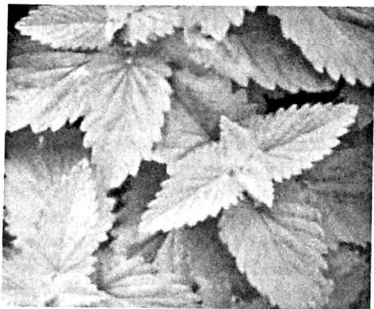
Açar sözlər: seskiterpenlər, etanol ekstraktı, flavanoid, karvakrol, heronilasetat.

Qlobal ərzaq təhlükəsizliyinə nail olmaq bəşəriyyətin üzləşdiyi ən böyük problemlərdən biri olub, insanları rahat həyat şəraiti və qida məhsulları ilə təmin etməkdir. Belə məsələlərin aktuallığı elmi-tədqiqat işlərinin genişlənməsini və böyük elmi araşdırmalar aparılmasını tələb edir. Məhz bu baxımdan insanlar ərzaq məhsullarına, ekoloji təmiz içməli suya, ümumiyyətlə minimal yaşayış şəraiti tələbatını ödəmək üçün təbii mənbələrdən və elmi-texniki tərəqqinin bəhrəsindən istifadə etməsi məcburiyyətindədir. Əczaçılıq sənayesində dərman bitkilərindən alınan maddələr, kimyəvi yolla sintez edilən maddələrdən daha çox üstündür. Fəsiləyə daxil olan növlərin müasir vəziyyətini tədqiq etmək, baş verən ekoloji və antropogen transformasiyaları müəyyənləşdirmək və çatışmazlıqları aradan qaldırmaq, istər nəzəri və istərsə də təcrübi baxımdan mühüm əhəmiyyətə malikdir [1, s. 132-138; 2, s. 115-119; 3, s. 143-145; 4, s. 123-128; 5, s. 134-137].

Naxçıvan Muxtar Respublikası florasında yayılan *Melissa L.* – Bədrənc cinsinə daxil olan növlərin biomorfoloji, ekoloji, yayılma qanunauyğunluqları, kimyəvi tərkibi, müalicə istiqamətlərinin və istifadə perspektivlərinin öyrənilməsinə böyük ehtiyac vardır. Bunun üçün bu növlərin toplanılması, qurudulması, elmi və xalq təbabətində istifadə imkanları haqqında məlumat verməyi lazım bilirlik [2, s.116; 6, s. 197]. *Melissa L.* – Bədrənc cinsinin Avrasiya, Mərkəzi və Cənubi Avropa, Şimali Afrika və Qafqaz, Ön və Orta Asiya, Balkan ölkələri, İran, Ukrayna və Azərbaycanla eləcə də adventiv halda Amerikada yayılan 2-3 növü vardır. Əksər rayonlarda (xüsusən meşəli ərazilərdə) arandan, orta dağ qurşağınadək meşə və kolluqlarda, rütubətli yarpaqlı, bəzən bağ və bostanlarda yalnız bir növünə rast gəlinir. Çoxillik, yumşaq tüklərlə örtülü, yerüstü hissələri kəskin limon iynə ilə malik olan ot bitkisidir. Yarpaqları iri və oval olub, kənarı qırıqlıdır. Yuxarı yarpaqların qoltuğunda yerləşən kasacağı zəngsəkilli, iki dodaqlı, tacı ağırmtl,

erkəkciyi 4 ədəd olmaqla, meyvəsi fındıqcadır. Qiymətli dərman, qida, ədviyyat, vitaminli, balverən və dekorativ bitkidir.

Genus: *Melissa* L. – Bədrənc

Melissa officinalis L. – Dərman bədrənci çoxillik ot bitkisi olub, hündürlüyü 30-120 sm-ə bərabərdir. Gövdəsi dördtilli, düz qalxan və budaqlanandır. Yarpaqları qarşı-qarşıya, saplaqlı olmaqla, yumurtavari və çəpərəbənzər kənarlara malik, 5-8 sm uzunluqda və 3 sm enindədir. Yuxarı yarpaqları 3-10 sm-dir. Kasacığı ikidodaqlı, çiçək tacı 1,5-2 dəfə kasacıqdan uzun, ağımıl, çəhrayı və ya açıq-bənövşəyi rənglidir. Meyvələri yumurtavari, açıq-qonur və ya boz rəngli olub, uzunluğu 1,8-2 mm-ə bərabərdir. 1000 toxumunun çəkisi 0,62 q-dır.

MDB ölkələrində bu bitkiyə yabani halda Knm, Qafqaz, bəzən isə Orta Asiyada rast gəlinir. Mədəni halda Knm, Qafqaz (Azərbaycan) və Orta Asiyada vardır. Mədəni şəkildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının əksər həyətəni sahələrində ədviyyə və dərman bitkisi kimi becərilir.

Dünyada Amerika Birləşmiş Ştatları, Kolumbiya, Ekvador, Çili, Şərqi Avropa, Qafqaz, Orta Asiya, Qırğızıstan, Pakistan, Tacikistan, Türkmənistan, Çin və Rusiya ölkələrində yayılmışdır. Ekoloji şəraitinə görə meşələrdə, yağanlarda, kölgəli dərələrdə və aşağı dağ qurşaqlarında yayılır.

Yarpaqların tərkibində efir yağı, sitral, sitronellol, heraniol, nerol, linalol, heranilasetat, mirsen və terpenoid maddələri vardır. Bundan başqa aşı maddələri, B₁, B₂, C vitaminləri, müxtəlif üzvi turşular, kumarinlər və flavonoidlərə də rast gəlinir. Tərkibindəki efir yağının əsas komponenti limon iyli olan sitral və sitronellal maddələrindən ibarətdir. Bundan başqa tərkibində fenollu birləşmələr, antioksidant aktivliyə malik flavonoidlər – apigenin, kosmosin, lyuteolin, sinarozid, ramnositrin, fenol-karbon turşularından – hentizin, salisil, para – hidrokсібenezoy, vanilin, protokatexin turşusu, aşı və kumarin maddələri vardır. Vitaminlərdən B₁, B₂, C, β-karotin, makroelementlərdən kalium, kalsium, maqnezium, dəmir, mikroelementlərdən isə manqan, mis, sink, molibden, xrom, selen, nikel və vanadium vardır [7, s. 12-17].

Dərman bədrəncinin xırdalanmış yarpaqları sedativ və spazmolitik xassəyə malikdir. Tərkibindəki *kasmin* preparatı antikoagulyant və antiagreqant təsirə malikdir. Üz səpkilərində tətbiq edilən *lomaherpan* məlhəmi virus əleyhinə təsirlidir. Bitkinin dəmləməsi sedativ dərman kimi nevroz, hipertenziya, vegetativ-damar, ürəyin işemik xəstəliyi, taxikardiya, disbakterioz, meteorizm, ekzema, dermatit, qastrit, xolesistit, şəkərli diabet, piylənmə və yüksək cinsi həssaslıq zamanı həssaslığı azaltmaq üçün istifadə edilir. Çiçəkləyəndə qədər cavan yarpaqları kəsilərəkən

şirəsindən kulinariyada istifadə edilir. Yarpağındakı limon iyli efir yağına görə *parfumeriyada* (ətriyyat sənayesində) istifadə edilir. Spazmolitik dərman bitkisi kimi mədə-bağırsaq sistemini tənzim edir xüsusən, meteorizmi nizama salır. Xalq təbabətində yarpaq, gövdə və çiçəkləri taxikardiya, hipertoniya xəstəliyi, bronxial astma, nevrəliya, miqrendə sakitləşdirici, xolesistit, ateroskleroz, öddəşi xəstəliyi və laktasiyanı gücləndirmək üçün istifadə edilir [8, s. 825-827; 9, s. 49-59].

ƏDƏBİYYAT

1. Ələkbərov R.Ə. Naxçıvan Muxtar Respublikası florasında yayılan Dəlamazkimilər (*Lamiaceae* Lindl.) fəsiləsinin *Ziziphora* L. cinsinə daxil olan növlərin müalicəvi xüsusiyyətləri. AMEA Naxçıvan Bölməsinin Xəbərləri. Təbiət və texniki elmlər seriyası, 2013, № 4, s. 132-138.
2. Ələkbərov R.Ə. Naxçıvan Muxtar Respublikası florasında yayılan Dəlamazkimilər (*Lamiaceae* Lindl.) fəsiləsinin *Satureja* L. (Çöl nanəsi) cinsinə daxil olan növlərin biomorfoekoloji və müalicəvi xüsusiyyətləri. AMEA Naxçıvan Bölməsinin Xəbərləri. Təbiət və texniki elmlər seriyası, 2014, № 4, s. 115-119.
3. İbadullayeva S.C., Ələkbərov R.Ə. Dərman bitkiləri (*Etnobotanika və Fitoterapiya*) – Medicinal plants (*Ethnobotany and Phytoterapy*). Bakı: Elm, 2013, 331 s.
4. Qasimov H.Z., Əliyeva Ş.Q., Əhmədov S.R., Ələkbərov R.Ə., Əsgərova N.Ə., İbadullayeva S.C. Naxçıvan Muxtar Respublikası florasında yayılan ənənəvi dərman bitkiləri və onların istifadə yolları. AMEA Botanika İnstitutunun Elmi əsərləri, 2013, XXXIII c., s. 123-128.
5. Mehdiyeva N.P. Azərbaycanın dərman florasının biomüxtəlifliyi. Bakı: Letterpress, 2011, s. 188.
6. Talibov T.H., İbrahimov Ə.Ş. Naxçıvan Muxtar Respublikası florasının taksonomik spektri (ali sporlu, çıpaqtohumlu və örtülütohumlu bitkilər). Naxçıvan: Əcəmi, 2008, 351 s.
7. Алекперов Р.А. Лечебные свойства видов мяты входящих в состав рода *Mentha* L. семейства *Lamiaceae* Lindl. распространенные во флоре Нахчыванской Автономной Республики. Современное общество, образование и наука. Международная научно-практическая конференция, 31 июля 2013 г, часть 1, Тамбов, 2013 г., с. 12-17.
8. Ибадуллаева С.Д., Алекперов Р.А., Гасымов Г.З. *Thymus hyemalis* Lange (*Lamiaceae* Lindl.) – Новый вид для флоры Азербайджана. Ботанический журнал, № 7, С.-Петербург, 2014, т. 99, с. 825-827.
9. Талыбов Т.Г., Ибрагимов А.Ш., Исмаилов А.Г., Алекперов Р.А. Официальные лекарственные растения во флоре Нахчыванской Автономной Республики. Таксономический спектр растений // Известия Нахчыванского Отделения НАН Азербайджана. Серия естественных и технических наук, 2012, т. 8, № 2, с. 49-59.

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: ibrahim-qas-1960@bk.ru

İbrahim Hasanov

USEFUL FEATURES OF MEDICINAL LEMON BALM (*MELISSA OFFISINALIS* L.), BELONGING TO THE MELISSA GENUS OF THE FLORA OF THE NAKHCHIVAN AUTONOMOUS REPUBLIC

The paper describes bio-morphological, environmental characteristics, and types of areas and prospects of the species belonging to the genus *Melissa* L. of the family *Lamiaceae*. Common in the flora of the Nakhchivan Autonomous Republic. Also outlined area distribution of this species, the prospects for medicinal use, the timing of flowering and fruiting, pharmacological effects and therapeutic properties. The above-ground parts of plants containing flavonoids, carvacrol, sesquiterpenes, geranylacetate, ascorbic acid, and antihistamines. The change of color, observable by the action of Cu^{2+} ion to the ethanol, hexane, and the oxidized leaves ethanol extracts of oregano during ordinary phytochemical study. Steady green color ethanol and oxidized ethanol extracts proves minimal effect of light and temperature. According to the results of research certified by the presence in the leaves of this plant are flavonoids, carvacrol, sesquiterpenes, geranylacetate, ascorbic acid, tannins antihistamine. Common oregano is used in the treatment of tuberculosis, neurosis, epilepsy, hypertension and atherosclerosis.

Keywords: *sesquiterpenes, ethanolic extracts, flavonoids, carvacrol, geranylacetat.*

İбрагим Гасанов

ПОЛЕЗНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЛЕКАРСТВЕННОЙ МЕЛИССЫ (*MELISSA OFFISINALIS* L.) ВХОДЯЩЕЙ В СОСТАВ РОДА МЕЛИССЫ ФЛОРЫ НАХЧЫВАНСКОЙ АВТОНОМНОЙ РЕСПУБЛИКИ

В статье изложены биоморфологические, экологические характеристики, типы ареалов и перспективы использования видов, входящих в состав рода *Melissa* L. семейства яснотковые (*Lamiaceae* Lindl.), распространенных во флоре Нахчыванской Автономной Республики. А также изложены зоны распространения данного вида, перспективы лекарственного использования, сроки цветения и плодоношения, фармакологическое действие и лечебные свойства. В надземных частях растений содержатся флавоноиды, карвакрол, сесквитерпены, геранилацетат, аскорбиновая кислота и антигистаминные препараты. Изучено изменение окраски, наблюдаемой при действии Cu^{2+} иона на этанольный, гексанный и окисленный этанольный экстракты листьев обыкновенной душицы в ходе фитохимического исследования. Устойчивая зеленая окраска этанольного и окисленного этанольного экстрактов доказывает минимальное действие света и температуры. По результатам исследований подтверждено наличие в составе листьев этого растения флавоноидов, карвакрола, сесквитерпенов, геранилацетата, аскорбиновой кислоты, антигистаминных дубильных веществ. Обыкновенная душица используется при лечении неврозов, эпилепсии, гипертонии и атеросклероза.

Ключевые слова: *сесквитерпены, этанольного экстрактов, флавоноиды, карвакрол, геранилацетат.*

(*Biologiya üzrə elmlər doktoru, professor Əliyər İbrahimov tərəfindən təqdim edilmişdir*)

Daxilolma tarixi:

İlkin variant 14.10.2019

Son variant 16.12.2019